

Dobre usługi jako wykonywanie funkcji państwa

1. Uwagi wstępne

Kwestia pokojowego rozstrzygnięcia sporów między państwami ma kluczowe znaczenie w prawie międzynarodowym i porządku międzynarodowym. Jak słusznie zauważa Wojciech Stankiewicz, chęć zachowania pokoju zmusza do działań, których istotą jest ograniczenie lub rozwiązanie sporów i uniemożliwienie przekształcenia się ich w konflikt zbrojny¹. W podpisanej dnia 26 czerwca 1945 r. w San Francisco Karcie Narodów Zjednoczonych², znajduje się rozdział VI „Pokojowe załatwianie sporów” (Chapter on Pacific Settlement of Disputes). Zgodnie z treścią zawartego w rozdziale VI art. 33 ust. 1: „*Strony w sporze, którego dalsze trwanie może narazić na niebezpieczeństwo utrzymanie międzynarodowego pokoju i bezpieczeństwa, powinny przede wszystkim dążyć do jego rozstrzygnięcia w drodze rokowań, badań, pośrednictwa, koncyliacji, arbitrażu, postępowania sądowego, odwołania się do organów lub porozumień regionalnych, albo innymi sposobami pokojowymi stosownie do swego wyboru*”. Art. 33 ust. 1 Karty Narodów Zjednoczonych nie wspomina na temat procedury „dobrych usług”, jednak mowa jest w nim o „innych pokojowych sposobach” rozstrzygnięcia sporów. Katalog środków regulowania sporów, który został zawarty w art. 33 Karty Narodów Zjednoczonych, jest jednak otwarty³.

Celem niniejszego artykułu jest przedstawienie instytucji dobrych usług oraz wskazanie przykładów zastosowania dobrych usług przez państwa w polityce zagranicznej. Poruszona kwestia będzie wymagała analizy normatywnej kluczowych przepisów prawa międzynarodowego, zawartych w dwóch konwencji haskich z 1899 r. i 1907 r., które dotyczą pokojowego załatwiania sporów międzynarodowych. W opracowaniu posłużono się głównie metodami: prawnohistoryczną i formalno-dogmatyczną.

2. Charakterystyka dobrych usług

Wyrażenie „dobre usługi” jest używane do określenia procedury, zgodnie z którą państwo trzecie z własnej inicjatywy lub na żądanie, stara się za pomocą środków dyplomatycznych doprowadzić strony sporu do stołu obrad w celu wznowienia bezpośrednich negocjacji lub uzgodnienia metody pokojowego porozumienia, aby zakończyć istniejący konflikt⁴. Dobre usługi mogą być też świadczone przez organizacje międzynarodowe⁵.

1 W. Stankiewicz, *Rola ONZ w utrzymaniu pokoju i bezpieczeństwa międzynarodowego na początku XXI wieku - ocena i oczekiwania*, „Krakowskie Studia Międzynarodowe” 2005, nr 3, s. 84.

2 Dz.U. 1947, nr 23, poz. 90.

3 J. Marszałek-Kawa, D. Plecka, *Leksykon wiedzy politologicznej*, Toruń 2018, s. 92; S. Sucharitkul, *Good Offices as a Peaceful Means of Settling Regional Differences*, s. 339, <https://digitalcommons.law.ggu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1549&context=pubs> [dostęp: 10.03.2024]; por.: S.D. Murphy, *Non-Binding International Dispute Settlement*, s. 10, https://scholarship.law.gwu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=2902&context=faculty_publications [dostęp: 10.03.2024].

4 S. Sucharitkul, *op. cit.*, s. 339.

5 Szerzej B.G. Ramcharan, *Humanitarian Good Offices in International Law. The Good Offices of the United Nations Secretary General in the Field of Human Rights*, Boston 1983, s. 35-36; I. Wrońska, *Skutek krajowy prawa międzynarodowego w polskim porządku prawnym na przykładzie stosowania instrumentów międzynarodowej ochrony praw człowieka*, [w:] *Umieędzynarodowienie krajowego obrotu prawnego*, T. 2, red. I. Kraśnicka, W. Hryniewicka-Filipkowska, Białystok 2017, s. 27; W. Skowron-Mihaescu, *Reforma Komitetu Praw Dziecka w świetle trzeciego Protokołu fakultatywnego do Konwencji o prawach dziecka*, „Studia Iuridica Lublinensia” 2017, vol. 26, nr 4, s. 115; A.

Pojęcie dobrych usług jest używane zarówno w dyplomacji, jak i w prawie międzynarodowym od stuleci. W 1812 r. prezes Sądu Najwyższego Stanów Zjednoczonych John Marshall w sprawie *Schooner Exchange v. M'Faddon* wskazał, że świat składa się z różnych państw, posiadających równe prawa i równą niezależność. Do wzajemnych korzyści prowadzi obcowanie ze sobą państw i przeplatanie się dobrych usług, które są podyktowane względami człowieczeństwa⁶. Sprawa *Schooner Exchange v. M'Faddon* dotyczyła kwestii jurysdykcji sądów Stanów Zjednoczonych do orzekania w przedmiocie skierowanych przeciwko Francji roszczeń obywateli amerykańskich, byłych właścicieli statku, który został zajęty przez francuską marynarkę wojenną. Statek ten został wcielony do francuskiej floty jako okręt wojenny. W momencie wniesienia pozwu jednostka znajdowała się w porcie w Filadelfii, a w sprawie Sąd Najwyższy analizował przede wszystkim kwestię immunitetu jurysdykcyjnego państwa⁷. Orzeczenie w sprawie zostało wydane przez Sąd Najwyższy Stanów Zjednoczonych dnia 24 lipca 1812 r.⁸.

Andrzej Skowroński zauważa, że w XIX w. dobre usługi coraz częściej występują w wielostronnych umowach międzynarodowych. O dobrych usługach mowa jest m.in. w art. L aktu końcowego Kongresu Wiedeńskiego z 1815 r. oraz w art. 18 traktatu podpisanego w 1826 r. w Panamie przez państwa amerykańskie⁹.

Francuski prawnik i publicysta Paul Pradier-Fodere pod koniec XIX w. podał dokładny opis roli dobrych usług jako środka rozstrzygania sporów międzynarodowych. Wskazał on, że rola państwa trzeciego, względnie państwa trzecich, które udzielają dobrych usług, polega m.in. na nakłonieniu zważnionych stron do pokojowego rozstrzygnięcia ich sporu, przygotowaniu ich zbliżenia¹⁰.

Dnia 29 lipca 1899 r. w Hadze została przyjęta Konwencja o załatwianiu pokojowym sporów międzynarodowych¹¹. W Konwencji zawarto wiele przełomowych norm prawnych, w tym powołano Stały Trybunał Arbitrażowy w Hadze, który miał regulamin i, jak podkreśla Łukasz Speer, przejrzyste zasady działania. Tym samym powstał zinstytucjonalizowany arbitraż międzynarodowy¹². W art. 16 Konwencji arbitraż został określony jako najskuteczniejszy, a zarazem najbardziej sprawiedliwy sposób rozstrzygania sporów, których nie udało się rozstrzygnąć w sposób dyplomatyczny¹³. Istotny jest również fakt, że w tytule II Konwencji zostały zawarte unormowania dotyczące dobrych usług i mediacji (art. 2-8 Konwencji). W razie poważnych nieporozumień lub konfliktów, przed uciekaniem się do użycia broni, sygnatariusze zgodzili się korzystać w miarę możliwości z dobrych usług i mediacji jednego lub więcej państw zaprzyjaźnionych (art. 2 Konwencji). Niezależnie od tego, sygnatariusze zalecili, aby jedno lub więcej państw niezainteresowanych w sporze ofiarowało z własnej inicjatywy swoje dobre usługi i

Michalska, *Międzynarodowa kontrola praw człowieka w Organizacji Narodów Zjednoczonych*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1971, z. 2 (33), s. 11, 14.

6 „*The world being composed of distinct sovereignties, possessing equal rights and equal independence, whose mutual benefit is promoted by intercourse with each other, and by an interchange of those good offices which humanity dictates and its wants require, all sovereigns have consented to a relaxation, in practice, in cases under certain peculiar circumstances, of that absolute and complete jurisdiction within their respective territories which sovereignty confers*“.

7 M. Wasiński, *Immunitet państwa a jurysdykcja terytorialna (na tle orzeczenia SN w sprawie Natoniewski v. RFN)*, „Państwo i Prawo” 2012, nr 10, s. 80-83; Z. Kotuła, *Immunitet jurysdykcyjny państwa a prawa człowieka. Przegląd doktryny*, s. 63-64, http://www.bibliotekacyfrowa.pl/Content/46559/PDF/02_Zuzanna_Kotula.pdf [dostęp: 11.03.2024].

8 Szerzej na ten temat: *The Exchange v. McFaddon*, 11 U.S. 7 Cranch 116 116 (1812), <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/11/116/> [dostęp: 09.03.2024].

9 A. Skowroński, *Instytucja dobrych usług w prawie międzynarodowym (Z zagadnień pokojowego rozstrzygania sporów międzynarodowych)*, Wydawnictwo Ministerstwa Sprawiedliwości, Warszawa 1951, s. 27-28.

10 Za: S. Sucharitkul, *op. cit.*, s. 339.

11 *Convention for the Pacific Settlement of International Disputes*, <https://docs.pca-cpa.org/2016/01/1899-Convention-for-the-Pacific-Settlement-of-International-Disputes.pdf> [dostęp: 09.03.2024].

12 Ł. Speer, *Rozwój idei arbitrażu inwestycyjnego: od antyku do czasów współczesnych*, „Państwo Prawne” 2013, nr 1(3), s. 43.

13 Art. 16:

„*In questions of a legal nature, and especially in the interpretation or application of International Conventions, arbitration is recognized by the Signatory Powers as the most effective, and at the same time the most equitable, means of settling disputes which diplomacy has failed to settle*”.

pośrednictwo państwowemu, znajdującym się w sporze, o ile okoliczności na to pozwolą. Prawo proponowania dobrych usług lub pośrednictwa przysługuje państwu niebiorącemu udziału w sporze nawet w czasie trwania działań wojennych. Skorzystanie z tego prawa nie może być nigdy uznane przez jedną lub drugą ze stron konfliktu za akt nieprzyjazny (art. 3 Konwencji). Jak stanowił art. 6 Konwencji, dobre usługi i mediacja podjęte zarówno na skutek zwrócenia się państw wiodących spór, jak i na skutek inicjatywy państw niezainteresowanych w sporze, mają charakter ściśle doradczy i nie mają nigdy charakteru obowiązującego.

Dnia 18 października 1907 r. w Hadze została przyjęta Konwencja o pokojowym załatwianiu sporów międzynarodowych¹⁴. Zgodnie z art. 91 Konwencji zastąpiła ona Konwencję o załatwianiu pokojowym sporów międzynarodowych z 29 lipca 1899 r. Rząd Polski zgłosił przystąpienie do Konwencji w dniu 14 października 1920 r., a przystąpienie zostało zatwierdzone przez Prezydenta Rzeczypospolitej w dniu 18 grudnia 1929 r. W dziale II Konwencji zostały zawarte unormowania dotyczące dobrych usług i pośrednictwa (mediacji) (art. 2-8). W art. 2¹⁵, art. 3¹⁶ i art. 6¹⁷ Konwencji zostały zawarte unormowania dotyczące dobrych usług bardzo zbliżone w swej treści do unormowań zawartych w art. 2, 3 i 6 Konwencji z 1889 r.

W uregulowaniach zawartych w obu konwencjach haskich istnieje wyraźne wskazanie, że roli mediatora lub państwa oferującego dobre usługi nie może podjąć żadna ze stron sporu. Istotnymi są też przepisy gwarantujące, że oferta podjęcia się dobrych usług lub mediacji nie będzie uznawana przez państwa zaangażowane w spór jako akt nieprzyjazny¹⁸.

Jak słusznie zauważa Ewelina Kragiel, różnica między dobrymi usługami a mediacją nie zawsze jest ostra¹⁹. Dobre usługi oznaczają bardziej ostrożne niż w przypadku mediacji działania, ograniczające się do zainicjowania bezpośrednich negocjacji między zainteresowanymi stronami bez aktywnego udziału w tych negocjacjach, podczas gdy mediator bierze aktywny udział w dyskusji i często oczekuje się, że zasugeruje on pewne rozwiązania problemu²⁰. Jak wskazuje Bertrand G. Ramcharan, w swoim tradycyjnym znaczeniu dobre usługi polegają na tym, że rząd państwa trzeciego, organizacja międzynarodowa, osoba fizyczna próbują doprowadzić skonfliktowane strony do stołu negocjacyjnego bez ingerowania w same negocjacje²¹. Dobre usługi mogą być bardzo rozbudowane pod względem świadczonych usług i udogodnień. Niekiedy

14 Dz.U. 1930, nr 9, poz. 64.

15 Art. 2:

„W razie poważnych nieporozumień lub zatargów, przed uciekaniem się do użycia broni, Mocarstwa Umawiające się zgadzają się korzystać w miarę możliwości z usług i pośrednictwa jednego lub więcej Mocarstw zaprzyjaźnionych”.

16 Art. 3:

„Niezależnie od tego, Mocarstwa Umawiające się uważają za pożyteczne i pożądane, aby jedno lub więcej Mocarstw niezainteresowanych w zatargu ofiarowało z własnej inicjatywy swoje dobre usługi i pośrednictwo Mocarstwu, znajdującym się w sporze, o ile okoliczności na to pozwolą.

Prawo proponowania dobrych usług lub pośrednictwa przysługuje Mocarstwom niebiorącym udziału w sporze nawet w czasie trwania działań wojennych.

Skorzystanie z tego prawa nie może być nigdy uznane przez jedną lub drugą ze Stron wiodących spór za akt nieprzyjazny”.

17 Art. 6:

„Dobre usługi i pośrednictwo, które przysły do skutku, czy to wskutek zwrócenia się Mocarstw wiodących spór, czy też na skutek inicjatywy Mocarstw niezainteresowanych w sporze, mają charakter ściśle doradczy i nie mają nigdy charakteru obowiązującego”.

18 S. Sucharitkul, *op. cit.*, s. 341.

19 E. Kragiel, *Rozstrzyganie sporów międzynarodowych a rozstrzyganie umiędzynarodowionych sporów krajowych*, [w:] *Umiędzynarodowienie krajowego obrotu prawnego. Tom II*, red. I. Kraśnicka, W. Hryniewicka-Filipkowska, Białystok 2017, s. 104; por. K. Dobkowska, *Dyplomatyczne metody rozwiązywania sporów międzynarodowych*, „Kortowski Przegląd Prawniczy” 2018, nr 2, s. 50.

20 S.D. Murphy, *op. cit.*, s. 10; S. Sucharitkul, *op. cit.*, s. 339; K. Olzacki, *Wykorzystanie alternatywnych metod rozwiązywania sporów (ADR) w kształtowaniu stosunków międzynarodowych w XXI w.*, „Alcumena. Pismo Interdyscyplinarne” 2020, nr 4, s. 70.

21 Szerzej B.G. Ramcharan, *op. cit.*, s. 35; por.: K. Roepstorff, *Mediating International Crises*, <http://www.lawanddevelopment.org/docs/internationalmediation.pdf> [dostęp: 10.03.2024].

niewiele im brakuje do rzeczywistego udziału w procesie negocjacji²². Oczywiście państwo trzecie może najpierw zorganizować negocjacje pomiędzy zwaśnionymi państwami (dobre usługi), a następnie może w nich uczestniczyć (mediacja). Skorzystanie z jednej metody rozwiązywania sporu nie wyklucza bowiem zastosowania innych metod²³. Można wprawdzie stwierdzić, że dobre usługi kończą się tam, gdzie zaczyna się mediacja, ale nie można na pewno wykluczyć przypadków, w których te dwie procedury są trudne do rozróżnienia. Nie powinno zatem budzić zdziwienia, że, jak zauważył Sompong Sucharitkul, traktaty i konwencje międzynarodowe zwykle zawierają uregulowania dotyczące dobrych usług w tej samej jednostce systematyzacyjnej, co dotyczące mediacji²⁴. Przykładem jest Pakt z Bogoty, czyli podpisany dnia 30 kwietnia 1948 r. przez państwa Ameryki Łacińskiej i Stany Zjednoczone Amerykański traktat o pokojowym rozstrzygnięciu²⁵. Zadaniem Traktatu jest pokojowe załatwianie sporów. Unormowania dotyczące dobrych usług i mediacji zostały zawarte w rozdziale drugim (art. IX-XIV).

3. Przykłady zastosowania dobrych usług w sporach międzynarodowych

Dobre usługi jako sposób rozstrzygania sporów międzynarodowych mają długą historię wśród instrumentów dyplomacji. Doprowadziły one do rozwiązania wielu sporów międzynarodowych na świecie. Niekiedy strony sporu zrywają jakiekolwiek relacje i są skonfliktowane do tego stopnia, że aprobatą prowadzenia negocjacji na terytorium jednego z tych państw mogłaby być odebrana jako akt poddania się.

Dnia 5 września 1905 r. w Portsmouth został podpisany traktat pokojowy, który zakończył toczącą się w latach 1904-1905 wojnę rosyjsko-japońską. W nocy z 8 na 9 lutego 1904 r. flota japońska zaatakowała okręty rosyjskie znajdujące się w Port Artur, a następnego dnia Rosja wypowiedziała wojnę Japonii. Dało to początek wielomiesięcznemu konfliktowi²⁶. Podpisanie Traktatu pokojowego z Portsmouth stało się możliwe dzięki dobrym usługom świadczonym przez Stany Zjednoczone. Uczestniczący po stronie rosyjskiej w negocjacjach Frédéric De Martens podkreślił, że działanie Prezydenta Stanów Zjednoczonych Theodore'a Roosevelta było całkowicie zgodne z „nowymi i szlachetniejszymi” ideami, uroczyście zatwierdzonymi podczas konferencji haskiej w 1899 r.²⁷. W tym miejscu warto zwrócić uwagę na kluczową w przebiegu dobrych usług rolę amerykańskiego dyplomaty Johna Milтона Haya, który był sekretarzem stanu Stanów Zjednoczonych w latach 1898-1905. John Hay był zakulisowym autorem wielu spraw zagranicznych USA podczas administracji prezydentów Williama McKinleya i Theodore'a Roosevelta. Gdyby nie zmarł on dnia 1 lipca 1905 r., trudno byłoby przypisać traktat z Portsmouth wysiłkom dyplomatycznym Theodore'a Roosevelta²⁸. Niezależnie od tego trzeba mieć na uwadze, że wojna zakończyła się dzięki usługom świadczonym zwaśnionym stronom przez państwo trzecie.

Dobre usługi ze strony rządu i Ministra Spraw Zagranicznych Tajlandii pozwoliły na zakończenie trwającego w latach 1963-1966 sporu między Malesją i Indonezją²⁹. Pod koniec maja 1966 r. minister spraw zagranicznych Tajlandii gościł delegacje z Indonezji i Malesji. Liderzy obu

22 S. Sucharitkul, *op. cit.*, s. 339.

23 K. Dobkowska, *op. cit.*, s. 50; P. Bukowski, *Korelacje pomiędzy zjawiskami sporu, kryzysu i konfliktu w stosunkach międzynarodowych. Przegląd definicji, teorii i stanowisk w polskiej literaturze przedmiotu*, „Zeszyty Naukowe Towarzystwa Doktorantów UJ Nauki Społeczne” 2018, nr 22, s. 196.

24 S. Sucharitkul, *op. cit.*, s. 340.

25 American Treaty on Pacific Settlement (Pact of Bogota), <https://2009-2017.state.gov/p/wha/rls/70580.htm> [dostęp: 09.03.2024].

26 Na temat wojny rosyjsko-japońskiej szerzej: M. Bębenek, *Udział Polaków w wojnie rosyjsko-japońskiej 1904-1905 r. i ich pobyt w obozach internowania w Japonii w świetle prasy polskiej*, Zielona Góra 2020, s. 47-57; M. Janczurewicz, *Działania lądowe pod Portem Artura pod koniec lipca 1904 roku podczas wojny japońsko-rosyjskiej na łamach „Gońca Porannego” i „Gońca Wieczornego”*, „Studia Orientalne” 2022, nr 2, s. 117-125.

27 F. De Martens, *The Portsmouth Peace Conference*, „North American Review” 1905, No. DLXXXVIII., s. 642.

28 Por. informacje zawarte na stronie Portsmouth Peace Treaty (1905-2005), <http://www.portsmouthpeacetreaty.org/newbury.cfm> [dostęp: 10.03.2024].

29 Szerzej S. Sucharitkul, *op. cit.*, s. 343-345.

delegacji prowadzili bezpośrednie rozmowy w Bangkoku. Rząd Tajlandii zapewnił niezbędne udogodnienia w ramach dobrych usług. Minister Spraw Zagranicznych Tajlandii odegrał ważną rolę w ostatecznym zbliżeniu stron i w znacznym stopniu przyczynił się do pomyślnego zakończenia długo trwających negocjacji. Historyczna rozmowa zwaśnionych stron zakończyła się podpisaniem Porozumienia z Bangkoku, które następnie zostało potwierdzone w Dżakarcie³⁰.

Jak wskazano wyżej, dobre usługi mogą być świadczone nie tylko przez państwa, ale i przez organizacje międzynarodowe. Jesienią 1960 r. Sekretarz Stanu w Ministerstwie Spraw Zagranicznych Norwegii Hans Engen wraz z Dagiem Hammarskjoldem, ówczesnym Sekretarzem Generalnym ONZ świadczyli dobre usługi na rzecz Tajlandii i Kambodży podczas dwustronnych negocjacji w Kwaterze Głównej Organizacji Narodów Zjednoczonych w obecności Sekretarza Generalnego na wniosek i za zgodą stron negocjacji³¹.

4. Uwagi końcowe

Mediacja i dobre usługi są elementem polityki zagranicznej i ich stosowanie ma podstawy prawnomiędzynarodowe, m.in. oparcie w przyjętej dnia 18 października 1907 r. w Hadze Konwencji o pokojowym załatwianiu sporów międzynarodowych. Niewątpliwie pomagają one zażegnać spór między państwami, co wykazała dotychczasowa międzynarodowa praktyka. Należy jednak podkreślić uznaniowość państwa do proponowania skonfliktowanym państwom dobrych usług. Jak słusznie wskazuje przy tym Rudolf Ostrihansky: „Katalog środków regulowania sporów zawarty jest w art. 33 Karty NZ. Przepis ten nie wprowadza jednak obowiązku stosowania jakiegokolwiek konkretnej metody załatwienia sporu, a nawet obowiązku rozstrzygnięcia sporu w ogóle. Także wśród innych norm powszechnego prawa międzynarodowego brak jest takiego obowiązku, a istnieje jedynie wymóg, by przy załatwianiu sporów ograniczyć się do środków pokojowych”³².

Z kolei gdy już państwo zdecyduje się na to, aby świadczyć dobre usługi, istotnym jest wybór odpowiedniej osoby lub osób, które swoim autorytetem sprawią, że zaistnieje prawdopodobieństwo pomyślnego wyniku dobrych usług tak, jak stało się to podczas wojny rosyjsko-japońskiej, kiedy to do podpisania Traktatu pokojowego z Portsmouth doszło w dużej mierze dzięki dyplomatycznym zabiegom Johna Milтона Haya.

Good offices as performing state functions

Abstract

The paper discusses the institution of good offices. They are means for the pacific settlement of disputes. The paper focuses on the international legal basis for the use of good offices. There are also examples of successful good offices provided by states.

Keywords

good offices, mediation, state functions, settlement of disputes, UN Charter

Streszczenie

W artykule została omówiona instytucja dobrych usług, które są jednym ze środków pokojowego załatwiania sporów między państwami, a także podstawy prawnomiędzynarodowe ich stosowania. Przedstawione zostały także przykłady skutecznego świadczenia dobrych usług przez państwa, które doprowadziły do zakończenia sporów między państwami pozostającymi w konflikcie.

30 S. Sucharitkul, *op. cit.*, s. 345.

31 S. Sucharitkul, *op. cit.*, s. 341; P. Walne, *Guide to the archives of international organizations, II: archives of international organizations and their former officials in the custody of national and other archival manuscript repositories*, Paris 1985, s. 39.

32 R. Ostrihansky, *Nowe tendencje w rozwiązywaniu sporów w GATT*, „Państwo i Prawo” 1989, nr 2, LEX.

Słowa kluczowe

dobre usługi, mediacja, funkcje państwa, rozwiązywanie sporów, Karta NZ

Bibliografia

- Bębenek M., *Udział Polaków w wojnie rosyjsko-japońskiej 1904-1905 r. i ich pobyt w obozach internowania w Japonii w świetle prasy polskiej*, Zielona Góra 2020.
- Bukowski P., *Korelacje pomiędzy zjawiskami sporu, kryzysu i konfliktu w stosunkach międzynarodowych. Przegląd definicji, teorii i stanowisk w polskiej literaturze przedmiotu*, „Zeszyty Naukowe Towarzystwa Doktorantów UJ Nauki Społeczne” 2018, nr 22.
- De Martens F., *The Portsmouth Peace Conference*, „North American Review” 1905, No. DLXXXVIII.
- Dobkowska K., *Dyplomatyczne metody rozwiązywania sporów międzynarodowych*, „Kortowski Przegląd Prawniczy” 2018, nr 2.
- Janczurewicz M., *Działania lądowe pod Portem Artura pod koniec lipca 1904 roku podczas wojny japońsko-rosyjskiej na łamach „Gońca Porannego” i „Gońca Wieczornego”*, „Studia Orientalne” 2022, nr 2.
- Kotula Z., *Immunitet jurysdykcyjny państwa a prawa człowieka. Przegląd doktryny*, http://www.bibliotekacyfrowa.pl/Content/46559/PDF/02_Zuzanna_Kotula.pdf [dostęp: 11.03.2024].
- Kragiel E., *Rozstrzyganie sporów międzynarodowych a rozstrzyganie umiędzynarodowionych sporów krajowych*, [w:] *Umiędzynarodowienie krajowego obrotu prawnego. Tom II*, red. I. Kraśnicka, W. Hryniewicka-Filipkowska, Białystok 2017.
- Marszałek-Kawa J., Plecka D., *Leksykon wiedzy politologicznej*, Toruń 2018.
- Michalska A., *Międzynarodowa kontrola praw człowieka w Organizacji Narodów Zjednoczonych*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1971, z. 2 (33).
- Murphy S.D., *Non-Binding International Dispute Settlement*, https://scholarship.law.gwu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=2902&context=faculty_publications [dostęp: 10.03.2024].
- Olzacki K., *Wykorzystanie alternatywnych metod rozwiązywania sporów (ADR) w kształtowaniu stosunków międzynarodowych w XXI w.*, „Alcumena. Pismo Interdyscyplinarne” 2020, nr 4.
- Ostrihansky R., *Nowe tendencje w rozwiązywaniu sporów w GATT*, „Państwo i Prawo” 1989, nr 2.
- Ramcharan B.G., *Humanitarian Good Offices in International Law. The Good Offices of the United Nations Secretary General in the Field of Human Rights*, Boston 1983.
- Roepstorff K., *Mediating International Crises*, <http://www.lawanddevelopment.org/docs/internationalmediation.pdf> [dostęp: 10.03.2024].
- Skowron-Mihaescu W., *Reforma Komitetu Praw Dziecka w świetle trzeciego Protokołu fakultatywnego do Konwencji o prawach dziecka*, „Studia Iuridica Lublinensia” 2017, vol. 26, nr 4.
- Skowroński A., *Instytucja dobrych usług w prawie międzynarodowym (Z zagadnień pokojowego rozstrzygania sporów międzynarodowych)*, Warszawa 1951.
- Speer Ł., *Rozwój idei arbitrażu inwestycyjnego: od antyku do czasów współczesnych*, „Państwo Prawne” 2013, nr 1(3).
- Stankiewicz W., *Rola ONZ w utrzymaniu pokoju i bezpieczeństwa międzynarodowego na początku XXI wieku - ocena i oczekiwania*, „Krakowskie Studia Międzynarodowe” 2005, nr 3.
- Sucharitkul S., *Good Offices as a Peaceful Means of Settling Regional Differences*, <https://digitalcommons.law.ggu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1549&context=pubs> [dostęp: 10.03.2024].
- Walne P., *Guide to the archives of international organizations, II: archives of international organizations and their former officials in the custody of national and other archival manuscript repositories*, Paris 1985.
- Wasiński M., *Immunitet państwa a jurysdykcja terytorialna (na tle orzeczenia SN w sprawie*

Natoniewski v. RFN), „Państwo i Prawo” 2012, nr 10.

Wrońska I., *Skutek krajowy prawa międzynarodowego w polskim porządku prawnym na przykładzie stosowania instrumentów międzynarodowej ochrony praw człowieka*, [w:] *Umieędzynarodowienie krajowego obrotu prawnego*, T. 2, red. I. Kraśnicka, W. Hryniewicka-Filipkowska, Białystok 2017.